

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.61.96.020](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.61.96.020)

Кенжебаев М.К.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МӨМӨ-ЖЕМИШ ТАРМАГЫНЫН
АБАЛЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮ АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ**

Кенжебаев М.К.

**СОСТОЯНИЕ И ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ПЛОДООВОЩНОЙ
ОТРАСЛИ КЫРГЫЗСТАНА**

M. Kenzhebaev

**STATUS AND DEVELOPMENT PRIORITIES OF THE
FRUIT INDUSTRY IN KYRGYZSTAN**

УДК: [338.43 (575.2):519.86] (043.3)

Бул макалада Кыргыз Республикасында мөмө-жемиш тармагын өнүктүрүү көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору талкууланат. Пандемиядан кийинки азык-түлүк коопсуздугу, калкты мөмө-жемиштер менен үзгүлтүксүз камсыздоо маселелерин курчутууда. Кыргыз Республикасынын мөмө-жемиш тармагынын актуалдуу көйгөйлөрү ар тараптан талданган, аларды чечүү боюнча сунуштар жана сунуштар иштелип чыккан. Автор ата мекендик өндүрүштү да, агроөнөр жай жана азык-түлүк экономикасынын башка тармактарын да, өндүрүштүн жана рынок мамилелеринин ар кандай аспектилери камтыган максаттуу (мамлекеттик) комплекстүү программаларды иштеп чыгууну сунуш кылат. Заманбап шарттарда аймактын экономикалык өсүшүнүн эң перспективдүү багыты мөмө-жемиш кластерлерин уюштуруу болуп саналат. Түштүк аймакта мөмө-жемиш өндүрүшүн мындан ары өнүктүрүүнүн негизги багыттары анын потенциалын жакшыраак пайдалануу, жаратылыш жана экономикалык ресурстарды: жерди, атмосфералык факторлорду, сугат суусун, кооперацияны, капиталды топтоо, натыйжалуу пайдаланууну кеңейтүү үчүн көрсөтүлгөн, жаңы техника жана технологиялар, аймакты азык-түлүк менен камсыз кылуу жана жакынкы жана алыскы чет өлкөлөргө экспортту күчөтүү.

Негизги сөздөр: айыл чарба, өсүмдүк өстүрүү, айдоо аянттары, түшүмдүүлүк, жашылчалар, жемиштер, болжолдоо, адистештирүү, модернизациялоо, кредиттөө.

В данной статье рассматриваются проблемы развития плодовоошной отрасли Кыргызской Республики и пути их решения. Со всех сторон проанализированы актуальные проблемы плодовоошной отрасли Кыргызской Республики, разработаны рекомендации и предложения по их решению. Автор предлагает разработку целевых (государственных) комплексных программ, охватывающих как собственное производство, так и другие сферы агропромышленного и продовольственного хозяйства, а также различные стороны производственных и рыночных отношений. В современных условиях наиболее перспективным направлением экономического роста региона является организация плодовоошных кластеров. Показаны основные направления дальнейшего развития плодовоошного производства Южного региона для более полного использования его потенциальных возможностей, расширения эффективной эксплуатации природных и экономических ресурсов: земли, атмосферных факторов, оросительной воды, кооперации, концентрации капитала, новой техники и технологий, обеспечения региона продовольствием и активизации экспорта в страны дальнего и ближнего зарубежья.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, посевные площади, урожайность, овощи, плоды, прогнозирование, специализация, модернизация, кредитование.

This article discusses the problems of the development of the fruit and vegetable industry in the Kyrgyz Republic and ways to solve them. Actual problems of the fruit and vegetable industry of the Kyrgyz Republic were analyzed from all sides, recommendations and suggestions for their solution were developed. An author is offer having (state) a special purpose complex program, wrap-round both own production and other spheres of agro-industrial and food economy, and also different parties of productive and market relations, development. In modern conditions, the most promising direction for the economic growth of the region is the organization of fruit and vegetable clusters. The main directions for the further development of fruit and vegetable production in the Southern region are shown for a better use of its potential, expanding the effective exploitation of natural and economic resources: land, atmospheric factors, irrigation water, cooperation, concentration of capital, new equipment and technologies, providing the region with food and enhancing exports to countries near and far abroad.

Key words: agriculture, crop production, acreage, yield, vegetables, fruits, forecasting, specialization, modernization, lending.

Социалдык-экономикалык системалардын глобализациясы жана региондоштурулушу улуттук экономикадагы кайра өндүрүү процесстерине, ошондой эле алардын аймактык дифференциациясынын күчөшүнө байланышкан карама-каршылыктарды курчутат. Кыргыз Республикасы сыяктуу рыноктук мамилелер өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн төмөнкүдөй карама-каршылыктар мүнөздүү: улуттук экономиканын структурасынын деформациясы, өлкөдө ресурсту көп талап кылган жана кооптуу өндүрүштөрдүн жайгашуусунан улам экологиялык коопсуздуктун начарлашы, региондук экономикалык жактан айырмалануусу жана өнүгүүсү.

Белгиленген көйгөйлөрдү чечүү мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдеринде социалдык-экономикалык системаларды өнүктүрүүнүн сценарийлерин тандоодо системалуу мамилени зарылдыгын чагылдырган туруктуу өнүгүү концепциясын колдонуу менен мүмкүн болот. Эл чарбасынын ишинин натыйжалуулугу да негизинен региондордун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу менен аныкталат. Кыргызстандын өнүгүүсүндө региондордун жогорку мааниси жаратылыш, эмгек ресурстарынын, жаратылыш-климаттык жана башка өзгөчөлүктөрүнүн бирдей эмес бөлүштүрүлүшү менен, ошондой эле алардын экономикалык жана социалдык өнүгүү потенциалы менен шартталган.

Постсоветтик өлкөлөрдүн экономикасынын рыноктук трансформациясы бул концепциянын ар кандай интерпретацияларынын бар экендигине өз изин калтырды. Бир катар илимпоздор аймакты өлкөнүн аймагынын бир бөлүгү деп эсептешет, ал бир катар мүнөздүү белгилери боюнча башкалардан айырмаланып турат жана анын курамындагы элементтеринин кандайдыр бир бүтүндүгү, өз ара байланышы бар [6, 16-6].

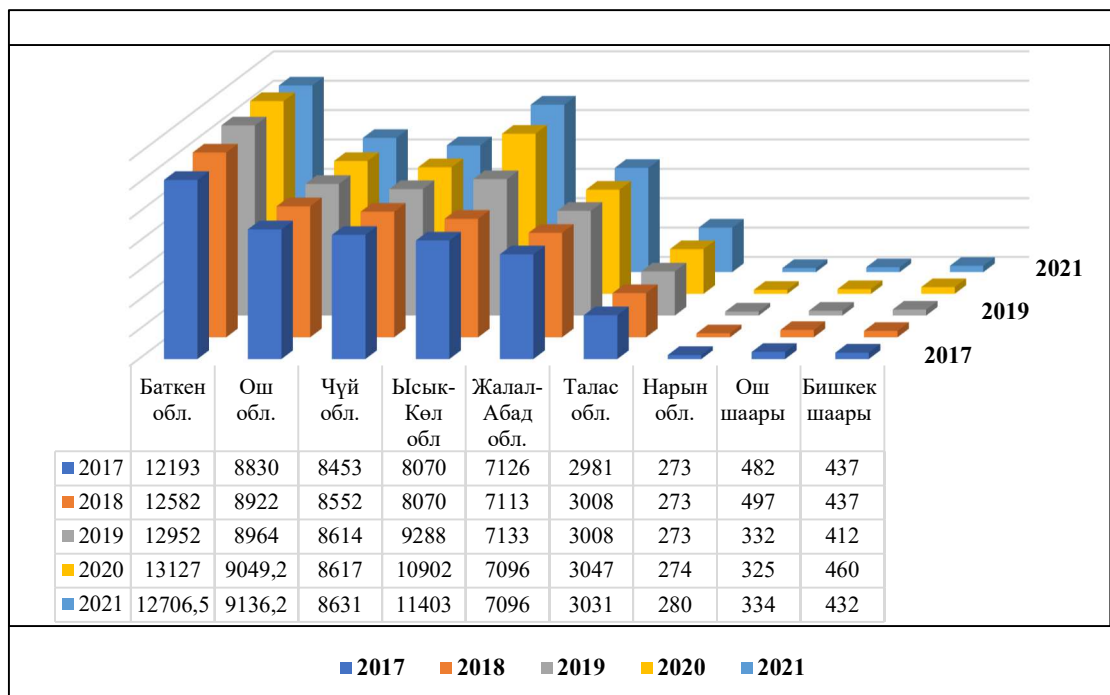
Кыргызстанда акыркы жылдарда региондорду өнүктүрүү көйгөйлөрүн изилдөө кыйла активдешип, аймактын, региондук өнүгүүнүн жана региондук башкаруунун концепциялары расмий документтерде да, бир катар илимий эмгектерде да чагылдырылган. Алсак, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 21-январындагы №11 Жарлыгы менен бекирилген. 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында облустардын ушул сыяктуу формулировкасы менен катар, ар бир аймакты өнүктүрүү улуттук долбоорлор менен, өзгөчө айыл чарбасында өлкөнүн экономикасын региондук диверсификациялоонун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен эффективдүү экономикалык аймактарды түзүү менен байланыштырыла турганын баса белгиледи [7].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 31-мартындагы «Кыргыз Республикасынын

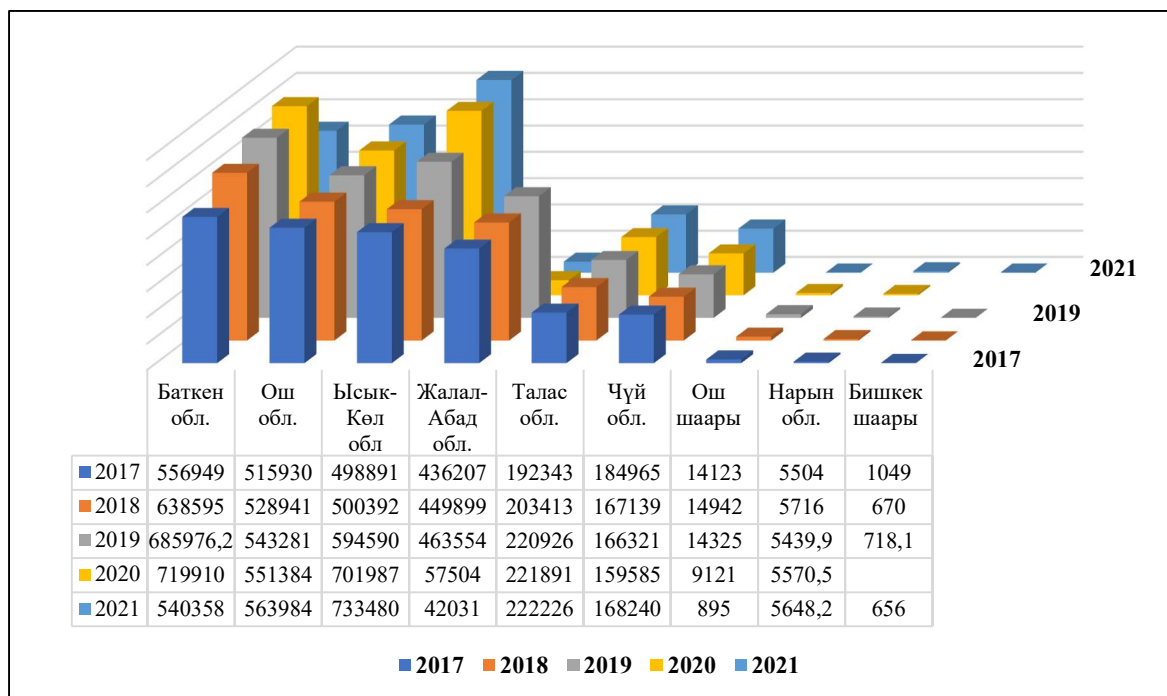
2018-2022-жылдарга карата Регионалдык саясатынын Концепциясы» токтомуна ылайык, облус Кыргыз Республикасынын көп факторлуу бөлүгү катары аныкталган, жалпы социалдык, демографиялык, экономикалык, экологиялык жана маданий өзгөчөлүктөргө ээ [8].

Ушуга байланыштуу негизги тенденциялар катары мөмө-жемиштерди өндүрүүгө адистешкен чарбалардын ишмердүүлүгүн терең изилдөө, алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу, алардын ишмердүүлүгүн камсыздоого таасир этүүчү факторлорду дүйнөлүк рыноктогу өзгөрүүлөргө пропорционалдуу талдоо зарылчылыгы турат. Көп факторлуу регрессиялык моделдерди иштеп чыгуу, түшүмдүүлүктү жогорулатуу резервдерин аныктоо, чарба иштерин статистикалык баалоо, кредиттөө, акылдуу (интеллектуалдык) технологияларды киргизүү, камсыздандыруу жана тарифтер, илимий жана маалыматтык кызматтарды көрсөтүүдө квоталарды жана изилдөө иштерин жүргүзүү.

Кыргызстандын мөмө-жемиш тармагы калктын айыл чарба продукциясына болгон суроо-талабын камсыздоо менен бирге акыркы жылдары бул тармакка адистешкен чарбалардын ишмердүүлүгүн стимулдаштырууга жана өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, ошону менен өлкөнүн экспорттук потенциалын жогорулатууга салым кошууда [1, 104-6].

1-сүрөт. 2017-2021-жылдарга мөмө-жемиштердин аймактар боюнча айдоо аянттары (гек.)

2-сүрөт. 2017-2021-жылдарга мөмө-жемиштердин аймактар боюнча дүң жыйымы (ц)

3-сүрөт. 2017-2021-жылдарга мөмө-жемиштердин аймактар боюнча түшүмдүүлүгү (гек/ц.)

Эскертүү: Булак [4].

Жалпы Кыргызстан боюнча бардык түрдөгү чарбаларда карасак акыркы 5 жылдыкта жылдан жылга өсүү тенденциялары байкалат. 2017-жылы мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн жыйналган аянты 48845 га, дүң жыйымы 2405961 (ц) түшүмдүүлүгү 49,3 ц ал эми 2021-жылы мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн жыйналган аянты 53049,7 га, дүң жыйымы 2664477,2 (ц) түшүмдүүлүгү 50,2 (гектарына ц. менен) түздү.

Жаратылыш ресурстарын өндүрүштү өнүктүрүү үчүн пайда болгон даражага ылайык айкалыштырууга чоң маани берилет. Мына ушуга байланыштуу кээ бир окумуштуулар туура белгилешкендей, агрардык секторду өнүктүрүү үчүн экономикалык кырдаал ыңгайлуу.

Кыргызстандын айыл чарба экономикасы деңизге чыгуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу сыяктуу маанилүү фактор менен чектелип турат, бул жүк ташуу үчүн кымбатчылыкты жана тышкы сооданы өнүктүрүү үчүн жагымсыз шарттарды билдирет. Ошого карабастан азык-түлүк, минералдык сырьё, суу жана жер ресурстарынын болушу жана алардын потенциалы өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылууга чоң мүмкүндүк берет.

Кыргызстандан жылына 25 миң тоннага жакын мөмө-жемиш экспорттолот. Бирок, республиканын потенциалы мындан да алда канча жогору. Айрыкча климаттык шарттарга байланыштуу.

Биздин негизги артыкчылыгыбыз, ар кандай мөмө-жемиштер өлкөбүздүн ар кайсы аймактарында жыл бою бышат. 2030-жылга чейин биз мөмө-жемиштерди экспорттоону чоң көлөмү менен биз Япониядагы, Кытайдагы жана Кореядагы керектөөчүлөргө продукциябыз менен жетүүнү пландасак болот.

Келечекте Кыргызстандын дыйкандар мөмө-жемиш өстүрүүнү көбөйтүү менен башка айыл чарба өсүмдүктөрүнө татыктуу альтернатива боло алат.

Өлкөнүн айыл чарба өндүрүшүнүн мөмө-жемиштерин өндүрүүнүн туруктуу өсүшүн камсыз кылуунун экономикалык механизмдери төмөнкүдөй:

- тармакты натыйжалуу жана туруктуу өнүктүрүүгө жетишүү, мөмө-жемиштерди өндүрүүнүн жетиштүү деңгээлин, калктын кеңири катмары үчүн тамак-аштын физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу жана тамак-аштын, биринчи кезекте, тамак-аштын социалдык маанилүү түрлөрү боюнча резервдик фонддорду уюштуруу;

- тармактагы чарбалык субъекттердин уюштуруу структурасын жалпылоо, жердин жана майда товарлардын жетишсиздигин жоюу, айыл чарба кооперациясын жана интеграциясын тездетип өнүктүрүүнү стимулдаштыруу;

- ата мекендик айыл чарба ишканаларынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, анын материалдык-техникалык базасын чыңдоо жана өнүктүрүүнүн инновациялык моделине өтүү;

- мөмө-жемиштерди өндүрүү, кайра иштетүү жана сатуу менен байланышкан экономикалык процесс-

терди мамлекеттик жөнгө салуунун натыйжалуулугун камсыз кылуу жана тармактар аралык экономикалык байланыштарды оптималдаштыруу, айыл чарба клас-терлерин уюштуруу жана өнүктүрүү;

- кыска мөөнөттүү, орто мөөнөттүү жана өзгөчө узак мөөнөттүү кредиттөө системасын өркүндөтүү, аны айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн негизги бөлүгү үчүн жеткиликтүү кылуу, инвестициялардын жагымдуулугу жана инвестициялык активдүүлүктүн өсүшү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү.

Мөмө-жемиш тармагында бардык мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарынын структурасы, түшүмдүүлүк динамикасы, дүң жыйымы изилденип жатат.

Тамак-аш азыктарына болгон муктаждык калктын жан башына тамак-аштын рационалдуу жана белгиленген (суроо-талапты эске алуу менен) стандарттары менен аныкталат. Тармактар үчүн чийки затка болгон муктаждык ишканалардын өндүрүштүк кубаттуулуктарына жана аларды өнүктүрүү шарттарына жараша өндүрүштүн технологияларын өркүндөтүүнү жана ички рынокто төлөөгө жөндөмдүү суроо-талапты эске алуу менен аныкталат.

Айыл чарбасынын мөмө-жемиш тармагын өнүктүрүүгө жана жайылтууга илимий-техникалык жана инновациялык иш-аракеттердин таасири изилденген.

Келечекке айыл чарбасынын багбанчылык тармагын өнүктүрүүнүн болжолун иштеп чыгууда ири бирикмелерди, дыйкан (фермердик) чарбаларды жана алардын бирикмелерин, калктын жеке көмөкчү чарбаларын жана мамлекеттик секторду өнүктүрүүнүн параметрлери аныкталат. Өсүмдүк чарбасында сугат жана жаан-чачындуу жерлердеги негизги айыл чарба структураларынын аянттары, түшүмдүүлүгү жана дүң түшүмү аныкталат.

Айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жана бөлүштүрүүнүн болжолун иштеп чыгууда баланстык методдор кеңири колдонулат. Айыл чарба жерлеринин баланстары (жерди ээликтен ажыратууну жана жаңы сугаттарды эсепке алуу менен), мөмө жана продукциянын башка түрлөрүн өндүрүүнүн жана керектөөнүн баланстары түзүлөт. Айыл чарба продукциясынын экспорту жана импорту аныкталды.

Айыл чарбасынын тармактарын өнүктүрүүнү болжолдоонун натыйжалары боюнча ата мекендик өндүрүштү да, агроөнөр жай жана тамак-аш экономикасынын башка тармактарын да, өндүрүштүн жана рыноктук мамилелердин ар кандай аспектилерин камтыган максаттуу (мамлекеттик) комплекстүү программаларды иштеп чыгуу зарыл. «Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын негизинде, биринчи кезекте, 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын азык-түлүк рыногун өнүктүрүүнүн Мамлекеттик программасын иштеп чыгуу максатка ылайыктуу. Анда айыл чарба сырьёсу жана азык-түлүк менен камсыз кылуунун белгилүү деңгээлин түзүү боюнча чаралар-

ды, инфраструктураны түзүү, рентабелдүүлүктүн жетишээрлик деңгээлин кармап туруу боюнча чараларды, айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн рентабелдүүлүгүнүн жетишээрлик деңгээлин колдоо боюнча иш-чараларды, айыл чарба продукциясын өндүрүүчүлөрдүн социалдык ишинин кепилдигин жана социалдык милдеттерин натыйжалуу чечүү үчүн зарыл болгон башка чараларды караштырууга тийиш.

Программада инвестициянын көлөмү, ошондой эле программанын катышуучуларына берилүүчү ар кандай жеңилдиктер жана стимулдар каралышы керек.

Адабияттар:

1. Камчыбеков Т.К. Кенжебаев М.К. Кыргыз Республикасындагы мөмө-жемиш тармагын өнүктүрүү көйгөйлөрү жана аларды чечүүнүн жолдору. / Известия вузов Кыргызстана, №3, 2022. - С. 104-107.
2. Кенжебаев М.К. М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз Экономикалык Университетинин кабарлары. – Бишкек. - №4(53) 2021. - 31-32-бб. ISSN: 1694-5778.
3. Супаева Г.Т. Вестник Кыргызского экономического университета. - 2014. №2(29). - С. 313.
4. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. <http://www.stat.kg/ru/statistics/selskoe-hozyajstvo/>
5. Жукова Н.В. Овощеводческий подкомплекс России. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2011. - №8.
6. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. / Учебник для вузов [Текст] / А.Г. Гранберг - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 495.
7. Национальная стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 гг. [Текст]. - Бишкек, 2013. - 146 с.
8. Концепция региональной политики Кыргызской Республики на период 2018-2022 годов [эл. ресурс]: Постановление ПКР от 31.05.2017. N194. - <https://www.google.com/search?q>
9. Закиров А.З. Региональная экономика Кыргызстана [Текст] / А.З. Закиров. - Б., 2012. - 436 с.
10. Камчыбеков Т.К., Кенжебаев М.К. Проблемы развития плодовоощной отрасли кыргызской республики и пути их решения. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2022. №. 3. С. 104-107.